

**Тыбыштык кабыл алуу
боюнча башталгыч
класстар үчүн көнүгүүлөр
жыйнагы**

Тыбыштык кабыл алуу — бул сөздүн тыбыштык курамын кабыл алуу жөндөмү.

Тыбыштык кабыл алуусу жакшы өнүккөн балдар так сүйлөшөт, анткени алардын мээси сүйлөөнүн бардык үндөрүн так кабыл алат.

Тыбыштык кабыл алуусу начар өнүккөн балдарда тыбыштарды айтуу гана эмес, сүйлөө кебин түшүнүү да жакшы өнүккөн эмес, анткени алар угулушу окшош фонемаларды жана ушул фонемалар катышкан сөздөрдү айырмалай алышпайт.

Тыбыштык кабыл алуунун жана фонематикалык угуунун туура өнүгүшү окуу жана жазуу көндүмдөрүн өздөштүрүүнүн негизинде жатат.

Тыбыштарды кабыл алуу жана айтуу бири-бири менен байланыштуу жана бири-бирине көз каранды болгон эки процесс. Тыбыштарды туура айтуу үчүн, аларды так ажырата билүү керек. Тыбыштык угууну жана тыбыштык кабыл алууну өркүндөтүү окуу жана жазуу көндүмдөрүн өздөштүрүү үчүн чоң мааниге ээ, баланын бүтүндөй сүйлөө кебинин калыптанышына оң таасирин тийгизет, ошондой эле мектепте ийгиликтүү билим алууга негиз түзөт. Тыбыштык кабыл алууну өнүктүрүүгө багытталган оюндар балдарда сүйлөөнүн тыбыштык жагына басым жасоону шарттайт, тыбыштарды кунт коюп угуу, айрым тыбыштарды таануу жана бөлүп көрсөтүү, үнү жана айтылышы боюнча окшош тыбыштарды айырмалоо жөндөмүн өнүктүрөт.

Тыбыштык кабыл алууну өнүктүрүүдө төмөнкү этаптарга бөлүүгө болот:

- 1-этап** — ар кандай добуштарды таанып билүү жана айырмалоо. Бул этапта, атайын оюндар жана көнүгүүлөрдүн жардамы менен, балдардын добуштарды таанып, айырмалоо жөндөмү өрчүйт. Бул иш-чаралар угуп көңүл бурууну жана угуп эс тутууну өнүктүрүүгө көмөктөшөт (ансыз балдарга фонемаларды айырмалоону ийгиликтүү үйрөтүү мүмкүн эмес).
- 2- этап** — различение слов, близких по своему звуковому составу. На этом этапе дети должны научиться различать слова, близкие по звуковому составу. Тыбыштык курамы боюнча окшош сөздөрдү айырмалоо. Бул этапта балдар тыбыштык курамы боюнча окшош сөздөрдү айырмалай билүүгө үйрөнүшү керек.
- 3-этап** – муундарды айырмалоо . бул этапта балдар муундарды бири-биринен айырмалоого үйрөнүшөт.
- 4- этап** – фонемаларды (тыбыштарды) айырмалоо. Бул этапта балдар эне тилиндеги фонемаларды айырмалоого үйрөнүшөт. Алгач сөзсүз түрдө үндүү тыбыштарды айырмалоодон баштоо керек.
- 5- этап** — тыбыштарга талдоо жүргүзүү көндүмүн өнүктүрүү. Акыркы этаптын милдети - балдардын элементардык тыбыштарга талдоо жүргүзүү көндүмдөрүн калыптандыруу болуп саналат. Бул иш мектепке балдарга сөздөгү муундардын санын аныктоого жана эки-үч муундан турган сөздөрдү муундарга бөлүп үйрөтүүдөн башталат. Мугалим балдарга ар кандай татаал сөздөрдү кантип муунга бөлүү керек экендигин көрсөтүп, түшүндүрүшү керек. Андан кийин, үндүү тыбыштарга талдоо жүргүзүлөт.

1. “Эмненин добушу?” көнүгүүсү.

Керектүү материалдар: барабан, балка, коңгуроо, көшөгө. Мугалим буюмдардын аттарын атап, балдарга кайталап берүүнү сунуштайт. Балдар буюмдардын аттарын жаттап калган соң, мугалим ал буюмдар кандай добуш берээрин биринчиден көргөзүп, анан көргөзбөй көшөгөнүн артынан угузат. Бул оюнду өткөрүүдө мугалим балдар буюмдардын кандай добуш берээрин жаттап, аталыштарын так айтууга үйрөтөт. Берилген оюнду башка дагы материалдар менен өткөрүүгө болот (таштар, жалбырактар, тобурчактар, ж.б. түрдүү тамака кошулуучу азыктар: жүгөрү, шекер, манка, күрүч ж.б.)

2. “Алфавит” көнүгүүсү

Бул көнүгүүнү жалгыз бир бала менен да, топ бала менен да өткөрүүдө ар бир балага алфавиттен бирден тамга берилет. Мугалим тамгаларды аралаштырып атай баштаганда, өзүнүн тамгасын уккан бала ордунан туруп, кол чабышы керек.

3. «Кимдин үнү?» көнүгүүсү.

Мугалим бир балага сүйлөп жаткан кимдин үнү экендигин табуунун сунуштайт. Оюнчулардын бирөөсү сүйлөп жатканда, үндү тапкан баланын көзү таңылуу болот.

4. «Добуш кайсы жакта?» көнүгүүсү.

Балдар көздөрү таңылуу бойдон олтурушат. Мугалим бир буюм менен добуш берет. Балдар добуш кайсы жактан чыкканын табышы керек.

5. “Сөздөр чынжырчасы” көнүгүүсү

Бул оюнда башкы айтылган сөздүн акыркы тыбышына сөз таап, улантып кетүү керек. Ошентип чынжырча пайда болот: дарбыз-зым-мамалак-карга-алма ж.б.

6. “Адашып калба” көнүгүүсү

Мугалим балага сүрөттү көрсөтүп, так жана катуу атайт. Андан соң, мугалим ал сүрөттүн аталышын бирде туура, бирде туура эмес атап турат. Бала сөздөрдү угуп жатып, туура эмес айтылган сөздү укканда, кол чабышы керек. Мисалы, түлкү-түркү-мүлкү-түлсү. Оюнду жөнөкөй сөздөрдөн баштап, татаал сөздөргө өтүп өткөрүү керек.

7. “Тыбышты кармап кал” көнүгүүсү.

Мугалим балага берилген тыбышты укканда кол чабып турууну сунуштайт. Мисалы: ал[М]а, [М]ай[М]ыл, ка[М]па, [М]уздак [Т]амыр, [Т]орпок, арс[Т]ан, ка[Т].

8. «Сөздөрдү тап» көнүгүүсү.

Оюн башында жалаң гана үндүү тамгаларды берүү керек (а, о, у, и)-алча, орок, уй, ийне. Андан соң үнсүздөр менен өткөрүлөт (р, с, ш, л, п, б). Андан кийин, оюнду муундар менен өткөрсө болот (ма-мамалак, маймыл, маска ж.б.)

9. “Сөздөгү тыбыштын ордун далилде” көнүгүүсү

Бала мугалим атап жаткан сөздү угуп, берилген тыбыш сөздүн кайсыл жагында (башы, ортосу, аягы) турганын далилдеши керек.

Мисалы: [Ш] тыбышы – шуру, мышык, баш; [С] – сагызган, асман, бас.

10. «Кайсы тыбыш бардык сөздө?» көнүгүүсү.

Мугалим балдар үйрөнүп жаткан бир тыбыш катышкан бир нече сөздөрдү атайт. Ал эми балдар аталган бардык сөздөрдө кайсы тыбыш катышканын далилдешет.

Мисалы: [Ш] тыбышы- кашык, мышык, шуру, шам, баш, таш, тиш, аш; [Ж] тыбышы- жөжө, жамгыр, жүк.

11. «Сөз менен тыбышты ата» көнүгүүсү.

Мугалим бир нече сөздөрдү атайт. Окуучулар берилген тыбышка кайсы сөз айтылганын далилдешет. Мисалы: [Б] тыбыш: кат-баш-камыр; [Т] тыбышы: тарак-барак-бака

12. «Сөздү тап» көнүгүүсү.

Мугалим тыбыштырды атайт, ал эми бала сөздү толугу менен атап берүүсү керек. Баштаганда 3-4 тыбыштан баштап, андан кийин татаалдантуу керек (муундар жана катар келген үнсүздөр менен). Мисалы: б-а-ш-т-ы-к, т-а-м-а-к, к-а-ш, а-л-м-а, к-о-л, м-о-ю-н, ж-а-з-д-ы-к

13. «Сөздөгү тыбыштарды ирээти менен атап бер» көнүгүүсү.

Мугалим сөздү атайт, бала ошол сөздөгү тыбыштарды ирээти менен атап бериши керек. Кыска сөздөрдөн баштоо керек. Мисалы: КАШ-к, а, ш; КАРГА-к, а, р, г, а; СӨЙКӨ-с, ө, й, к, ө

14. «Ашык сөз» көнүгүүсү.

Оюнга 3-4 сүрөт керектелет. Сүрөттөрдүн ичинен 3 сүрөт берилген тыбыштан башталган сүрөттөр, ал эми бир сүрөт ашыкча. Балдар кайсы сүрөт ашыкча экенин, эмне үчүн ашык экендигин аныктап, далилдеп бериши керек. Мисалы: короз, **сагызган**, кум, кумурска (ашык сөз “сагызган”, анткени [С] тыбышынан башталат. Калган үч сөз [К] тыбышанан башталды.)

15. «Угуп сөздөрдү жайгаштыр» көнүгүүсү.

Мугалим төмөнкү сөздөрдүн сүрөттөрүн бир сапка жайгаштырат. Андан кийин, бирден сүрөт берип, окшош угулган сөздөрдү бир катарга жайгаштырууну суранат. Көнүгүүнү сүрөттөрсүз, сөздөр менен гана өткөрсө болот. Бул татаалданылган варианты болуп эсептелет.

бал	бака	тарак
кал	чака	барак
мал	така	дарак
тал	кампа	тырмак

16. «Жандуу тамгалар» көнүгүүсү.

Түгөйлөшкөн тамгалардын сүрөттөрү жана ошол тыбыштарга сүрөттөр керектелет. Балдар айтылган тыбыштарга тиешелүү сүрөттөрдү тандап алуусу керек. Ким көп сүрөт тапса, ошол жеңүүчү аталат.

17. «Тоңкулдак» көнүгүүсү.

Бирге окуган сонун» долбоору USAIDдин каржылоосу жана БУУнун Балдар Фондусунун (ЮНИСЕФ) техникалык колдоосу менен ишке ашырылат

Мугалим ар түрдүү ритмдерди бир жай, бир тез-тезден көрсөтөт, ал эми балдар мугалимдин артынан кайталашат.

18. «Кыска сөздү аныкта» көнүгүүсү.

Жамгыр, үй, тамак, терезе.

(сөздөрдү темага жараша тандап алса болот. Андан соң, эң узун сөздү таап оюнду улантса болот.).

19. «Кайсы тыбыш калып калды? көнүгүүсү».

Мугалим сөздөрдүн башкы же акыркы тыбышын калтырып атайт. Балдар керектүү белгини (кызыл же көк) көтөрүп, сөздөгү калып калган тыбышты кошуп сөздү атап, керектүү тамганы көрсөтүшөт. Мисалы: -арбыз, жамгы-, жазды-, -лмурут. Татаалдантуу түрүндө сөздүн ортосундагы тыбыштарды калтырып оюнду улантса болот (ка-ыр, бөтөл-ө, и-иш).